

TEISINĖS SĄMONĖS VAIDMUO KURIANT TEISINĘ VALSTYBĘ

Nadežda Michailovna Juraševič

Baltarusijos mokslų akademija, Filosofijos ir teisės institutas, Minskas
Faksas +375 (17) 2842925
Namų adresas: Slobodskaja g. 91, b. 171, 22000 Minskas, Baltarusija

Pateikta 2000 m. rugsėjo 21 d.

Parengta spausdinti 2000 m. gruodžio 15 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedros vedėjas doc. dr. A. Vaišvila ir šio fakulteto Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės katedros vedėjas doc. dr. S. Katuoka

S a n t r a u k a

Straipsnyje aptariami kai kurie teisinės valstybės požymiai: teisės ir įstatymo viršenybės visose visuomeninio ir valstybinio gyvenimo srityse pripažinimas, socialinių grupių interesų darnos įtvirtinimas įstatymuose, asmens teisių ir laisvių fundamentalumas, abipusė valstybės ir piliečių atsakomybė, taip pat teisinės valstybės kūrimo trukdžiai, susiję su teisinės sąmonės kokybe.

Išskiriamos trys kryptys, kuriomis teisinė sąmonė daro tiesioginę įtaką įgyvendinant teisinės valstybės koncepciją: a. požiūris į teisę kaip visuotinai reikšmingą vertybę (teisinio nihilizmo ir idealizmo įveikimas), b. poveikis teisėkūrai (žmonių interesai, kol jie tampa teisės normomis, pereina per įstatymų leidėjų valią ir sąmonę), c. teisinė sąmonė kaip būtina uolaus ir tikslaus įstatymų įgyvendinimo sąlyga.

Reformų ir esminių visuomenės permainų sąlygomis teisei sąmonei ir jos ugdymui tenka ypač didelė reikšmė.

Vienas svarbiausių veiksnių, kuriant teisinę valstybę, yra pasiektas atitinkamas teisinės sąmonės lygis, nes šalia žmogaus sąmonės ir veiklos neįmanoma teisės pažanga. Teisinė sąmonė – tai teisinių požiūrių, teorijų, idėjų, vaizdinių, įsitikinimų, vertinimų, nuotaikų, jausmų, kuriais pasireiškia individo, socialinių grupių ar visos visuomenės santykis su esama ir pagaidaujama teise, teisiniais reiškiniiais, sistema. Svarbu ne tik pagausinti teisės žinias, bet ir formuoti teigiamą požiūrį į teisę, skatinti nuostatą gerbti teisę kaip socialinę vertybę, taip pat išsiugdyti teisėto elgesio įgūdžius. Tai patvirtina ir nusikaltimų priežasčių tyrimo bei prevencijos priemonių kūrimo instituto atlikti tyrimai. Jie parodė, kad teisės pažeidėjai ir teisei lojalūs piliečiai beveik vienodai išmano įstatymus ir turi teisės žinių, o koeficientai, rodantys asmens poziciją teisės atžvilgiu ir įgytus teisėto elgesio įgūdžius, skiriasi atitinkamai 1,5 ir 3 kartus.

Svarbūs teisinės valstybės požymiai yra: a) teisės ir įstatymo viršenybė visose visuomeninio gyvenimo srityse, b) valstybės veiklos laisvė ribojama įstatymu, kuriame įtvirtinta įvairių socialinių grupių interesų pusiausvyra, c) asmens teisių neatimamumas, d) valstybės ir piliečių abipusė atsakomybė.

Baltarusijos Respublika savo Konstitucijoje pasiskelbė esanti socialinė teisinė valstybė. Bet kol kas visuomenė nėra pasiruošusi priimti šias vertybes. Suprantama, reikia laipsniškai permąstyti teisinį patyrimą, įveikti piliečių teises nuostatas, nesuderinamas su teisinės valstybės vertybėmis. Pasak G. V. Plechanovo, įpročiai, pažiūros, siekiai ir idealai turi būti priderinti prie žmonių gyvenimo būdo.

Ilgai veikusi komandinė administracinė sistema dažnai skatino ne laikytis įstatymų, o taikytis prie įvairaus lygio pareigūnų nurodymų; ji suformavo iškreiptą didelės visuomenės dalies vaizdinį apie teisę ir teisėtumą. Dargi šiandien tam tikrai visuomenės daliai įstatymas asocijuojasi arba su deklaracija, arba su bausme, t.y. įstatymas suvokiamas pirmiausia kaip Konstitucija ir Baudžiamasis kodeksas. Praktinė pažintis su įstatymu dažniausiai apsiriboja atskirų darbo teisės, santuokos ir šeimos teisės, taip pat kelių administracinės, civilinės teisės bei pensinio aprūpinimo įstatymų normų žinojimu. Kaip teisingai pažymi V. V. Lazarevas, būtų utopiška padaryti kiekvieną pilietį teisininku, bet įveikti teisinį neraštingumą ir teisinį nihilizmą – viena būtinų teisinės valstybės sukūrimo sąlygų. Teisinio nihilizmo problema šiandien ypač ryški ir aktuali. Jos esmė yra ta, kad nepakankamai vertinamas teisės ir teisėtumo vaidmuo, o kartais tiesiog neigiami įstatymų reikalavimai. Teisinio nihilizmo priežastys įvairios. Daugelis tyrinėtojų pripažįsta, kad nihilistinių tendencijų suaktyvėjimą lėmė po 1917 m. spalio revoliucijos atsiradusi proletariato diktatūros teorija ir praktika, kai nebuvo reikalaujama saistyti, riboti valdžios veiksmus įstatymais; taip pat administracinės komandinės sistemos vadovavimo stilius.

Visuomenės socialinės politinės permainos sustiprino buitinėje sąmonėje netikėjamą įstatymo galią. Didelės žalos teisei sąmonei padarė daugybė norminių aktų, nesibaigiančios, chaotiškos jų pataisos ir pakeitimai. Piliečiai labiau tiki ne įstatymo jėga, o valdžios potvarkiais, nebūtinai „įvilktais“ į norminę, teisinę formą. Visa tai stiprino visko lestinimo, neatšakingumo, nebaudžiamumo pojūtį, o kita vertus, stiprino apatiją, beviltiškumą. Neregėtas nusikalstamumo didėjimas – ryškus to patvirtinimas. Visuomenės sąmonėje įsitvirtina taisyklė: naudingiau ignoruoti įstatymų reikalavimus, negu gyventi ir elgtis pagal įstatymą.

Kalbant apie nepakankamo teisės vaidmens vertinimo apraiškas, negalima neatkreipti dėmesio į kitą kraštutinumą – teisės vaidmens pervertinimą. Jis pasireiškia tuo, kad tam tikrų klausimų sprendimas dažnai siejamas su pačiu atitinkamų įstatymų priėmimu. Manoma, kad pakanka tik priimti įstatymą, ir problema bus išspręsta. Šis idealizmas rodo neišplėtotą teisinį mąstymą. Ir nors gyvenimo praktika šią nuostatą ne kartą yra paneigusi, vis dėlto ji gyva ir tebeskatina žmonių nusivylimą, abejojimą teisinio reguliavimo galiomis ir jo vertingumu.

Pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės kūryba yra neįmanoma neįveikus panašių neigiamų mąstymo stereotipų, iš esmės nepakeitus visuomenės politinio teisinio mąstymo. Būtinybė kokybiškai keisti teisinį mąstymą, padidinti jo vaidmenį kuriant teisinę valstybę, reikalauja išsamiai tirti šią problemą, išskirti keletą tarpusavyje susijusių prioritetinių krypčių:

1. Viena iš teisinės sąmonės reformos krypčių – įtvirtinti piliečių sąmonėje ir veiksmuose nuostatą vertinti teisę kaip į vertybę, be kurios neįmanoma pasiekti socialinės tvarkos, pagrįstos teisingumu, asmens teisių ir laisvių gerbimu. Būtina manyti, kad teisė yra visuomeninių santykių harmonizavimo, interesų derinimo, žmogaus teisių ir laisvių gynimo priemonė, galimas konfliktų regulatorius, mechanizmas, šalinantis valdžios savivaliavimo asmens teisių atžvilgiu galimybę, neleidžiantis primesti žmonėms tvarką, naudingą ir patogią valdžiai. Teisei svarbu turėti prievartos mechanizmą, bet jis neturi būti suprastas kaip represijų ar kurios nors socialinės grupės interesų išreiškimo priemonė. Teisinė prievarta naudojama tik vykdant teisingumą, vienodo veiksmingumo priemonėmis ginant visų teisės subjektų teisėtus interesus ir teises. Šiuo požiūriu teisę reikia vertinti ne kaip paprastą valstybinės teisėkūros produktą, o kaip pilietinės visuomenės valios išraišką. I. Kantas teigė, kad valstybės tikslas – užtikrinti teisės viešpatavimą, kurios reikalavimams turinti paklusti ir pati valstybė.

2. Kita kryptis, išryškinanti teisinės sąmonės svarbą, yra teisėkūros tobulinimas. Teisės normas sukuria sąmoninga teisėkūros institucijų veikla. Prieš išreiškiant žmonių interesus teisės normomis, tie interesai pereina per įstatymų leidėjo valią ir sąmonę. Teisės normų kokybė neatskiriama susijusi su asmenų, kurie kuria tas teisės normas, teisinio mąstymo kokybe. Kaip rodo praktika, be mokslinės ekspertizės, plataus rengiamo įstatymo projekto svarstymo neturi būti priimamas nė vienas teisės aktas. Akivaizdu ir tai, kad, rengiant svarbius įstatymus, kartu turi būti kuriamas ir jų įgyvendinimo mechanizmas (numatomos informacinės, materialinės, finansinės priemonės); taip pat svarbu sukurti efektyvaus jų taikymo kontrolės, apsaugos nuo neigiamos žinybinės įtakos ir regioninės teisėkūros formas. Būtina

nustatyti tvarką, kaip turi būti reaguojama į piliečių pastabas ir siūlymus, pareikštus dėl įstatymo projekto – įsteigti nacionalinį tokių pasiūlymų registrą, kaip tai, pavyzdžiui, daroma JAV.

3. Bene pati svarbiausia teisinio mąstymo reikšmės kuriant teisinę valstybę kryptis yra teisės įgyvendinimo tobulinimas. Teisės normos tiesiogiai nukreiptos į žmones ir įgyvendinamos per sąmoningą, valingą jų veiklą. Todėl juo aukštesnio lygio kasdienė teisinė sąmonė, tuo tiksliau vykdomi teisės normų reikalavimai. O teisinės sąmonės kokybė labai priklauso nuo teisinio piliečių auklėjimo. Tai sisteminga valstybės, nevyriausybių organizacijų veikla, kuria siekiama suteikti piliečiams būtinas teisės žinias, ugdyti teisėto elgesio įgūdžius, pagarbų požiūrį į teisę, skatinti piliečių pozityvų aktyvumą teisės srityje. Teisinio auklėjimo formos gali būti įvairios: teisės pagrindus galima dėstyti vidurinėse, specialiosiose ir aukštosiose mokyklose, per žiniasklaidą, stebint ir analizuojant teisinę praktiką bei kitaip. Tradiciškai buitinėje teisinėje sąmonėje įstatymų naudingumo, būtinumo, veiksmingumo nuostatos dažniausiai formuojasi tais atvejais, kai juos (įstatymus) vertina teismai, kitos teisės saugos institucijos. Teisininką profesionalą nuo neteisininko turi skirti nuolatinis teigiamas požiūris į teisę ir į jos taikymo praktiką.

Profesionalaus teisinio mąstymo kokybės pakeitimo problema šiandien įgauna ypatingą, valstybinę reikšmę ir reikalauja visapusiško teorinio tyrimo ir praktinio sprendimo. Kaip rodo praktika ir mokslinių tyrimų rezultatai, daugelio teisės saugos institucijų darbuotojų profesinė teisinė sąmonė žemo lygio, būdingas teisinis nihilizmas. Daugelis jų piliečių teises gina savo nuožiūra, dažnai orientuodamiesi ne į įstatymo reikalavimus, o į vietinės arba aukštesnės vadovybės požiūrį. Sociologiniai tyrimai rodo, kad tarp motyvų, kuriais savo tarnyboje vadovaujasi, pavyzdžiui, milicijos darbuotojai, pirmąją paskatos „reikalauja operatyvinė situacija“ (35,6 proc. apklaustųjų), „įsakė vadovybė“ (30,4 proc.) ir tik 20,7 proc. vadovaujasi motyvu „taip reikalauja įstatymas“ ir bijo atsakomybės dėl teisėtumo pažeidimų (13,3 proc.). Vis dažniau teisės saugos institucijų darbuotojai patenka į teisiųjų suolą.

Tokia padėtis aiškintina daugeliu priežasčių: nėra išplėtos teisinės norminės bazės, nepakankamas profesinis pareigūnų pasirengimas, blogas materialinis techninis aprūpinimas ir kita. Bet pagrindinė priežastis, matyt, yra tai, kad mūsų visuomenė dabar yra reformų kelyje ir dėl to išgyvena gilumines permainas visose savo gyvenimo srityse. Šiomis sąlygomis teisinės sąmonės ir jos ugdymo svarbos suvokimas įgyja ypatingą reikšmę. Tik atitinkamai keičiant pareigūnų ir visos visuomenės teisinę sąmonę, bus galima tikėtis pozityvių teisinės valstybės kūrybos rezultatų.

Išvados

1. Pagrindiniais teisinės valstybės koncepcijos požymiais laikomi: teisės ir įstatymo viršenybė visose valstybinio ir visuomeninio gyvenimo srityse, įvairių socialinių grupių interesų pusiausvyra, įtvirtinta įstatymuose, abipusė valstybės ir piliečių atsakomybė bei kiti.

2. Baltarusijos Respublika, paskelbusi savo Konstitucijoje, kad kuria socialinę teisinę valstybę, išreiškė pasiryžimą perimti tas socialines vertybes, kurios slypi šiuolaikinėje teisės sampratoje.

3. Viena pagrindinių ir itin aktualių prielaidų sukurti teisinę valstybę Baltarusijos sąlygomis – išugdyti teisinę sąmonę, pagrįstą teisinio valstybingumo vertybėmis.

4. Išskiriamos trys kryptys, kai teisinė sąmonė reiškiasi kaip realus veiksnys kuriant teisinę valstybę:

- žmonių požiūris į teisę kaip visuotinai reikšmingą vertybę (teisinio nihilizmo ir idealizmo įveikimas);
- poveikis teisėkūrai: socialiniai interesai, prieš virsdami teisės normomis, pereina per įstatymų leidėjo sąmonę ir valią;
- teisinė sąmonė – būtina tikslaus ir uolaus teisės normų įgyvendinimo sąlyga.

5. Ypatingą reikšmę teisinė sąmonė įgyja tais atvejais, kai tauta pradeda reformas, iš esmės keičia vertybių sistemą, o jos pagrindu – ir savo viešojo gyvenimo turinį bei formas.

***The Role of the legal Consciousness during the creative Process of the State
under the Rule of Law***

N. M. Juraševič

*Byelorussian Academy of Sciences,
Institute of Philosophy and Law, Minsk*

SUMMARY

Some signs, i. e. recognition of the supremacy of Law and the statute in all spheres of social life, consolidation of the balance of interests of main social groups in the statutes, the fundamental rights and freedoms of the person, the bilateral responsibility of the state and the person and some hindrances of the creative process of the state under the rule of Law that are related with the quality of the legal consciousness are discussed in the article.

The legal consciousness makes the direct impact on the realization of the conception of the state under the rule of Law in such three directions: a) the standpoint to the law as the universal value (to overcome the legal nihilism and idealism), b) the impact on the law-making (human interests go over the will and consciousness of the legislators until they become legal norms), c) the legal consciousness as the necessary condition of the diligent and precise realization of statutes.

The legal consciousness and its training have a special sense during the reforms and social changes.

